

Henryka SĘDZIAK

**ZNACZENIE I SKŁADNIA
CZASOWNIKOWYCH PREDYKATÓW MENTALNYCH
W *DOLINIE ISSY* CZESŁAWA MIŁOSZA**

Czesław Miłosz przedstawiciel wileńskiego środowiska intelektualnego w okresie międzywojennym, członek grupy literackiej skupionej wokół pisma „Żagary” w swej twórczości prozatorskiej z kronikarską wiernością odtwarzał atmosferę dawnego życia rodzinnej ziemi. Jego powieść *Dolina Issy* (1955) stanowi swoisty dokument czasów, które minęły bezpowrotnie. Ukazuje ona skomplikowane stosunki polsko-litewskie w latach dwudziestych XX wieku, w okresie tworzenia się samodzielnego państwa litewskiego¹. *Dolina Issy* jest również źródłem cennych informacji na temat polszczyzny północnokresowej². Obrazuje jej zróżnicowanie będące wynikiem rozwarstwienia socjalnego użytkownikó w języka. Językiem ogólnopolskim, nie pozbawionym regionalizmów, mówią przedstawiciele szlachty (Surkontowie w Giniu, Bukowscy w Borkunach). Ludność chłopska posługuje się swoistą mieszaniną języka polskiego i litewskiego ze znacznymi wpływami języka białoruskiego.

Charakterystyczne cechy polszczyzny kresowej *Doliny Issy* analizowała w swym artykule Zofia Sawaniewska-Mochowa³. Regionalizmy kresowe omawiał Krzysztof Tekielski⁴.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie sposobów wyrażania myślenia w *Dolinie Issy*⁵. Funkcję nazywania procesów myślowych pełnią czasownikowe predykaty mentalne.

---

¹ Por. Z. Stoberski, *Między dawnymi i młodszymi laty. Polsko-litewskie związki literackie*, Łódź 1981, s. 19–21.

² Zob. Z. Kurzowa, *Elementy kresowe w języku powieści powojennej*, Warszawa 1975, s. 185 i n.

³ Z. Sawaniewska-Mochowa, *O polszczyźnie literackiej w „Dolinie Issy” Czesława Miłosza*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, Warszawa 23 (1985), s. 65–85.

⁴ K. Tekielski, *Regionalizmy kresowe w „Dolinie Issy” Czesława Miłosza*, „Język Polski” 64 (1984), s. 34–40.

⁵ Cz. Miłosz, *Dolina Issy*, Warszawa 1995.

Brak dotąd w językoznawstwie polskim pełnego opracowania czasowników myślenia. Niektóre leksemy tego pola semantycznego poddawała rozważaniom Anna Wierzbicka⁶. Czasowniki myślenia omawiała Bożena Bojar⁷, analizując predykaty nazywające procesy informacyjne. Czasowniki te usytuowała autorka wśród predykatów wskazujących rodzaj przetwarzania informacji. Maciej Grochowski⁸ zwrócił uwagę na słownictwo mentalne w związku z opracowaniem wyrażen wolitywnych. Znaczenie czasownika *myśleć* przedstawiła w swym artykule Regina Pawłowska⁹. Podała przykłady użycia czasownika w znaczeniu ogólnym i węższym. Wskazała na związek myślenia z mówieniem. Sporządziła listę 116 predykatów mentalnych. Czasowniki myślenia były przedmiotem rozważań artykułu Ewy Jędrzejko¹⁰, która poddała analizie semantyczno-składniowej czasownik *wnioskować* i jego bliskoznaczne warianty leksykalne oraz frazeologiczne syntagmy typu: *dojść do wniosku*, *wyciągnąć wniosek*. Czasowniki myślenia omawiane były w pracach jako te predykaty, które wprowadzają przytoczenie lub konotują zdanie zależne. Wymienić tu można prace Wojciecha Górnyego¹¹, Zbigniewa Gołąba¹², Zofii Zaron¹³.

Wyekscerpowany z powieści Miłosza materiał językowy obejmuje czasowniki myślenia i ich bliskoznaczne s frazeologizowane syntagmy. Zasób leksemów nazywających procesy myślowe jest znaczny, obejmuje bowiem 73 czasownikowe predykaty mentalne tworzące 567 zdań oraz 18 związków frazeologicznych pełniących funkcję predykatów w 28 zdaniach. Wykaz czasowników myślenia przedstawia tabela 1.

⁶ A. Wierzbicka, *Dociekania semantyczne*, Warszawa 1971.

⁷ B. Bojar, *Polskie czasowniki dotyczące procesów informacyjnych*, w: *Studia językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich*, t. III, Wrocław 1978, s. 7–43.

⁸ M. Grochowski, *Charakterystyka semantyczna wyrażen wolitywnych*, „Polonica” 4 (1978), s. 83–116.

⁹ R. Pawłowska, *Znaczenie i użycie czasownika myśleć*, „Polonica” 7 (1987), s. 149–159.

¹⁰ E. Jędrzejko, *Semantyczno-składniowe właściwości czasowników wnioskowania*, „Polonica” 15 (1991), s. 13–21.

¹¹ W. Górny, *Składnia przytoczenia w języku polskim*, Warszawa 1966.

¹² Z. Gołąb, *Próba klasyfikacji syntaktycznej czasowników polskich (na zasadzie konotacji)*, „Biuletyn PTJ” 25 (1967), s. 3–43.

¹³ Z. Zaron, *Ze studiów nad składnią i semantyką czasownika*, Wrocław 1980.

Tabela 1

Czasowniki myślenia

Lp.	Czasownik	Liczba wystą- pień	Lp.	Czasownik	Liczba wystą- pień
1.	badać	3	38.	roztrząsać	1
2.	zbadać	1	39.	rozumieć	17
3.	decydować	1	30.	zrozumieć	12
4.	zdecydować	1	41.	rozumować	1
5.	kombinować	1	42.	rozważać	3
6.	wykombinować	1	43.	sądzić	7
7.	liczyć	1	44.	osądzić	1
8.	marzyć	1	45.	spodziewać się	2
9.	mylić się	1	46.	umieć	37
10.	pomylić się	1	47.	uświadomić sobie	2
11.	myśleć	35	48.	uważać	29
12.	domyślać się//domyślić się	3	49.	uważać się	1
13.	namyślać się//namyślić się	2	50.	zauważać//zauważyć	5
14.	obmyślać	1	51.	uznawać//uznać	2
15.	pomyśleć (sobie)	6	52.	wiadomo	16
16.	przemysleć	1	53.	widać	1
17.	rozmyślać	5	54.	wiedzieć	109
18.	rozmyślić się	6	55.	dowiadawać się//dowiedzieć się	20
19.	wymyślać//wymyślić	7	56.	wierzyć	16
20.	zamyślać się	6	57.	uwierzyć	4
21.	odgadywać//odgadnąć	8	58.	wnioskować	1
22.	orientować się	2	59.	wspominać	5
23.	pamiętać	13	60.	wydawać się	1
24.	rozpamiętywać	2	61.	wynikać	1
25.	spamiętać	1	62.	wyobrażać//wyobrazić	9
26.	upamiętniać	1	63.	zamierzać	3
27.	zapamiętać	1	64.	zapominać//zapomnieć	15
28.	pojmować//pojąć	10	65.	zastanawiać się//zastanowić się	3
29.	postanowić	14	66.	zdawać się	11
30.	przedstawić siebie	1	67.	zgadywać//zgadnąć	3
31.	przekonać się	1	68.	znać	46
32.	przewidywać//przewidzieć	2	69.	znać się	2
33.	przypominać//przypomnieć	16	70.	poznawać//poznać	8
34.	przypominać się	1	71.	poznać się	1
35.	przypuszczać//przypuścić	6	72.	rozpoznawać//rozpoznać	6
36.	rozdzielać	1	73.	zapoznać się	1
37.	rozstrzygać	1		Łącznie	567

W podanym wykazie leksemów występują czasowniki podstawowe i genetycznie z nimi związane formacje prefiksalne i derywaty z postfiksem się. Formacje prefiksalne tworzone są za pomocą 10 prefiksów: *do-*, *na-*, *ob-*, *po-*, *prze-*, *roz-*, *u-*, *wy-*, *z(-s-)*, *za-*. Formanty prefiksalne pełnią trzy podstawowe funkcje:

- a) powodują zmianę aspektu czasowników podstawowych, np. *badać* – *zbadać*, *decydować* – *zdecydować*, *kombinować* – *wykombinować*,
- b) modyfikują znaczenie podstawy pod różnymi względami, np. *namyślać się* ‘myśleć nad czym przez jakiś czas, myśląc rozważać co, zastanawiać się nad czym’¹⁴, *pomyśleć* ‘zastanowić się nad czym, rozważyć co, spędzić pewien czas na myśleniu’,
- c) zmieniają znaczenie podstawy, wnosząc nową treść procesualną, np. *upamiętniać* ‘utrzymywać w pamięci, we wspomnieniu; zachowywać dla pamięci potomnych’, *osądzić* ‘wydać opinię, sąd o kimś, o czym; ocenić’.

Największą potencją derywacyjną odznacza się czasownik *myśleć*, którego liczba wystąpień w analizowanym tekście wynosi zaledwie 6,2% predykatów mentalnych. Najczęściej występują tu czasowniki *wiedzieć* (19,2%), *znać* (8,1%), *umieć* (6,5%).

Związki frazeologiczne zawarte w powieści Miłosza obrazuje tabela 2.

Większość podanych w tabeli syntagm frazeologicznych ma konstrukcję zwrotu o budowie: czasownik + rzeczownik w przypadku zależnym z przyimkiem lub bez przyimka. Najczęściej człon podrzędny związku ma formę *accusativu* (8 przykładów), *czasem na + acc* (przykład 11), *pod + acc* (przykład 15), *do + gen* (przykłady 1, 2, 10), *z + ins* (przykład 6), *na + loc* (przykład 3), *w + loc* (przykład 13). Wśród podanych związków są tylko dwie frazy (przykłady 14 i 16), w których funkcję podmiotu gramatycznego pełnią rzeczowniki mentalne: *umysł*, *pamięć*.

Niektóre związki frazeologiczne cechuje tak znaczny stopień komplikacji semantycznej, że trudno znaleźć ich jednowyrazowe odpowiedniki. Dzieje się tak zwłaszcza wówczas, gdy pozycję podmiotu gra-

¹⁴ Znaczenia czasowników podaje według *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, t. I–XI, Warszawa 1958–1969 (skrót: SDor).

Tabela 2

Frazeologiczne syntagmy

Lp.	Syntagmy	Liczba wystąpień	Odpowiednik znaczeniowy
1.	dać do myślenia	1	
2.	dojść do wniosku	1	'wynioskować'
3.	mieć na myśli	1	'pamiętać'
4.	mieć wyobrażenie	1	'wyobrażać'
5.	mieć zamiar	2	'zamierzać'
6.	nosić się z zamiarem	1	'zamierzać'
7.	poświęcać uwagę	1	'uważać'
8.	powziąć zamiar	1	'zamierzyć'
9.	przechować pamięć	1	'pamiętać'
10.	przychodzić do głowy	4	
11.	przychodzić na myśl	4	
12.	przyciągnąć uwagę	1	
13.	trwać w pamięci	2	'pamiętać'
14.	umysł zdoła przeniknąć	1	
15.	wziąć pod uwagę	1	'uwzględnić'
16.	zagubiła się pamięć	1	
17.	zdawać sobie sprawę	2	'rozumieć'
18.	zwracać uwagę	2	'uważać'
Łącznie		28	

matycznego w zdaniu konstytuowanym przez syntagmę zajmuje treść myślenia, a właściwy wykonawca czynności mentalnej zajmuje miejsce dopełnienia dalszego często jako składnik fakultatywny.

Wśród czasowników myślenia podanych w tabeli 1. wyodrębnić można grupy leksemów różniących się znaczeniem i funkcją. Są to czasowniki nazywające: 1) poznanie, 2) pamięć, 3) zamiar.

1. Zdecydowana większość przedstawionych czasowników to predykaty nazywające sam proces poznania. Do grupy tej należą między innymi leksemy: *badać, dowiadywać się, myśleć, pojmować, poznawać, roztrząsać, rozumieć, rozważać, sądzić, umieć, uważać, wiedzieć, wnioskować, zastanawiać się, znać* oraz frazeologiczne syntagmy: *przychodzić do głowy,*

przychodzić na myśl, zdawać sobie sprawę. Czasowniki te różnią się pod względem treści znaczeniowej i składniowej struktury.

1.1. Podstawowym czasownikiem inkluzywnym wobec innych predykatów mentalnych jest czasownik *myśleć* i jego derywaty prefiksalne (por. tabela 1, poz. 12–20). Zbliżone są do niego znaczeniowo leksemy: *badać*, *dowiadywać się*, *pojmwować*, *poznawać*, *roztrząsać*, *rozważać*, *zastanawiać się*. Oto przykłady użycia tych leksemów w tekście powieści Miłozza:

- (1) Tomasz *myślał* o Borkunach, ale nie widać było, kiedy znów tam mógłby pójść (s. 191).
- (2) *Myślał*, że może opłatek topnieje, ale tam w duszy znów się zrasa i stoi między zieliną w tamtejszym błyszczącym kielichu (s. 42).
- (3) Teraz jednak płakała *myśląc* zarazem, co on robi w sadzie (s. 205).
- (4) Romuald pokazał im ślad, który długo *badał*, wreszcie orzekł, że wilczy (s. 149).
- (5) Czego dokonano, dokonano w tajemnicy, i Tomasz nieprędko potem *dowiedział się* o tym czynie, który wzbudził w nim wielki żal i zgrozę (s. 54).
- (6) Tomasz posłusznie przyjął wyrok, jakby *pojmując*, że żadnej miłości nie trzeba przeciągać poza jej kres (s. 95).
- (7) Że maszyna zwalniała, *poznawało się* po tym, że łąty na pasie jeździły już widocznie (s. 87).
- (8) Schodzili się, *roztrząsali* sprawę, gniew w nich wzbierał, wyznaczali delegację starszyny (s. 14).
- (9) Tomasz zmarszczył brwi i *rozważał* zawiły dylemat (s. 97).
- (10) Tomasz odmówił, kiedy mu ją podał żartobliwie, i *zastanawiał się*, czy ten płyn licuje z godnością Romualda Wspaniałego (s. 128).
- (11) *Przychodziło mu na myśl* czasami, że szczęśliwy był, kiedy nie nosił strzelby, bo właściwie zabijanie nie jest potrzebne (s. 218).
- (12) *Przyszedł jej do głowy* także śmiały *pomysł*, na który Helena wykrzyknęła: „Zwariowałaś!” (s. 254).

Omawiane w tej grupie czasowniki należą do 2-argumentowych predykatów mentalnych, tworzących strukturę semantyczną w postaci: $P(x, y)$, przy czym:

P – zdanie, struktura predykatowo-argumentowa,

x – argument przedmiotowy, osobowy, nazywający wykonawcę czynności,

y – argument zdarzeniowy, występujący w semantycznej roli rezultatu czynności mentalnej, czyli treści myślenia.

Wykonawca czynności zajmuje pozycję podmiotu gramatycznego, który obecny jest tylko w zdaniach 1, 5 i 9. W pozostałych przykładach zdań podmiot „odnajdujemy” na podstawie kontekstu, co jest zjawiskiem częstym w tekstach ciągłych. W zdaniu 7 forma nieosobowa czasownika pełniącemu funkcję predykatu uniemożliwia wskazanie konkretnego wykonawcy czynności.

Argument zdarzeniowy przy omawianych predykatkach w płaszczyźnie wyrażania ma formę:

a) frazy nominalnej w accusativie bez przyimka w zdaniach konstytuowanych przez czasowniki *roztrząsać*, *rozważać* (por. zdania 8, 9). Taka forma wyrażenia argumentu zdarzeniowego możliwa jest także przy czasownikach *badać*, *pojmwować*, *poznawać*. Przy czasownikach *myśleć*, *dowiadywać się* fraza nominalna ma formę o + loc (por. zdania 1, 5).

b) zdania podrzędnego wprowadzanego spójnikiem *że* przy czasownikach *myśleć*, *poznawać* (zob. zdania 2, 6, 7, 11), możliwego także przy czasownikach *dowiadywać się*, *pojmwować*. Przy czasownikach *badać*, *roztrząsać*, *rozważać*, *zastanawiać się* taka forma realizacji argumentu zdarzeniowego jest zablokowana. W funkcji argumentu zdarzeniowego występuje też pytanie zależne wprowadzane zaimkiem lub partykułą pytajną (zdania 3, 10).

1.2. Wśród czasowników nazywających proces poznania wyodrębnić można czasownik *wnioskować* i jego bliskoznaczne warianty leksykalne: *kombinować*, *odgadywać*, *widać*, *wynikać* oraz frazeologizm *dojść do wniosku*. Przykłady:

- (13) Ze szczupłych danych można *wnioskować*, że w sporze, który od wielu dziesiątków lat dzielił braci, skłaniał się ku dziedzictwu, jakie zostawił Petrus Gonesius (s. 101).
- (14) Ludzie już wymyślili latające maszyny i na pewno jeszcze lepsze *wykombinują* (s. 83).
- (15) W różnych drobnych zdarzeniach *odgadywała* przestrogi i wskazówki Sił (s. 18).
- (16) *Widać było* tylko jego pewność, że zmierza tylko do rozwikłania, tak żeby było sprawiedliwe (s. 14).

- (17) Z tego, co Baltazar wymamrotał, *wynikało*, że nie może sobie znaleźć miejsca, że żyje i nie żyje, że zginie bez rady świętobliwego człowieka (s. 138).
- (18) Wrzawa ptaków napełnia najpierw sen, potem coraz mocniejsza, otwierał oczy, po gontach szurają pazurki, łopocą skrzydła i *zgaduje się*, kto tam chodzi – czy tylko wróble, może jakieś większe, może nawet leśne gołębie (s. 120).
- (19) Po namyśle *doszedł do wniosku*, że kobiet tam nie będzie w ogóle puszcanych, ani takich jak Helena, ani jak Bukowska, ani jak Barbara (s. 164).

Czasowniki wnioskowania tworzą strukturę semantyczną 3-argumentową w postaci: $P(x, y, z)$, w której z – argument zdarzeniowy w semantycznej roli przesłanki, czyli bazy wnioskowania.

Wnioskowanie to złożona czynność mentalna, której wykonawcą jest osoba ujawniająca wiedzę o świecie, swoje zdolności percepcyjne, umiejętność wydawania sądów motywowanych racjonalnie lub intuicyjnie. Tylko dwa czasowniki *widać* i *wynikać* (por. zdania 16 i 17) nie implikują wykonawcy czynności. Sygnalizują one jedynie istnienie źródła informacji.

Rezultat czynności mentalnej, czyli wniosek w podanych przykładach ma najczęściej formę zdania zależnego wprowadzanego spójnikiem *że* (por. zdania 13, 16, 17, 19), zdania pytajno-zależnego (przykł. 18), a nawet składnika zdania złożonego współrzędnie, wynikowego, połączonego spójnikiem *i* (przykł. 14). Tylko w zdaniu 15 pozycję rezultatu czynności wypełnia fraza nominalna w accusativie.

Przesłanki wniosku wskazują czynniki, które stały się podstawą wnioskowania. W strukturze zdania przybierają one najczęściej formę frazy nominalnej zróżnicowanej morfologicznie:

ze + gen: *Ze szczupłych danych...* (zdanie 13),

w + loc: *W różnych drobnych zdarzeniach...* (zdanie 15),

po + loc: *Po namyśle...* (zdanie 19).

Przesłanka może też mieć formę zdania:

– podrzędnego: *Z tego, co Baltazar wymamrotał...* (zdanie 18),

– współrzędnego: *Ludzie już wymyślili latające maszyny...* (zdanie 15).

Czasowniki *odgadywać*, *zgadywać* zawierają w strukturze semantycznej

element znaczeniowy 'brak wszystkich danych do wyciągnięcia wniosku'. W zdaniu 18 nie ma wyraźnie sprecyzowanej przesłanki.

1.3. Zbliżone znaczeniowo do predykatów wnioskowania są czasowniki z elementem sądu i przekonania. Zaliczam tu leksemy: *liczyć*, *przypuszczać*, *sądzić*, *spodziewać się*, *uważać*, *uznawać*, *wydawać się*, *zdawać się*. Przykłady:

- (20) One miały ich zawieźć aż do domu, przy czym *liczyła* na swoje szczęście i na to, że strażnicy, jeżeli nie ma w pobliżu oficerów, dają się zmiękczyć, jeżeli już nie można tak, żeby nie widzieli (s. 254).
- (21) Przerobiony z wojskowego, dawał się schować pod świtką i tamten *przypuszczał*, że Baltazar idzie bez broni (s. 38).
- (22) Te same wykroty i plamy mazi pod skłębionymi pękami łóz już były mniej niezwykle, szybko znaleźli się przy rowie, od którego nie oddalili się tak bardzo, jak *sądził* (s. 160).
- (23) Tomasz zamyślony o niebieskich migdałach, bo o niczym, zagubiony, *nie spodziewał się*, że zły wyrok zapadł i że zbliża się tragedia (s. 246).
- (24) Że Surkontowie *uważali się* za Polaków, traktował jako zdradę, trudno znaleźć bardziej tutejsze nazwisko (s. 31).
- (25) Prowadził palcem wzdłuż rzędów liter, ale choć pisało po polsku, zniechęcił się i *uznał*, że dotyczą jakichś spraw dla dorosłych (s. 58).
- (26) Z wątpliwości i udręczeń nie zostało śladu, *wydawały mu się* nieprawdziwe już wtedy, kiedy Barbarka powiedziała mu po mszy, że Romuald czeka na niego następnej niedzieli (s. 243).
- (27) Przebudziła się z ciężkiego snu pełnego widzeń, *zdawało się jej*, że ktoś stoi nad łóżkiem. „Artur!” zawołała (s. 164).

Przedstawione tu czasowniki mogą tworzyć wypowiedzi opisujące wnioskowanie¹⁵, wówczas ich struktura semantyczna ma postać $P(x, y, z)$ i realizuje schemat formalny: *na podstawie (z) x sądzi, przypuszcza, spodziewa się, uważa, uznaje itd., że... (y)*.

Czasowniki tworzące powyższe zdania są 2-argumentowe implikują wykonawcę czynności i treść sądu wyrażonego zdaniem zależnym

¹⁵ Zob. E. Jędrzejko, *Semantyczno-składniowe...*, op. cit., s. 20.

wprowadzanym najczęściej spójnikiem *że*. W zdaniach konstytuowanych przez czasowniki *wydawać się*, *zdawać się* w pozycji podmiotu występuje treść sądu, natomiast wykonawca zajmuje miejsce dopełnienia dalszego w datiwie.

Wspólnym elementem znaczeniowym omawianych czasowników jest wyrażenie postawy, przekonania. *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego najczęściej objaśnia te czasowniki przez wyliczanie synonimów powtarzających się w definicjach znaczeniowych leksemów. Por. np.:

liczyć 7. 'spodziewać się, przypuszczać';
sądzić 2. 'żyćwić przeświadczenie, być zdania, uważać, mniemać';
spodziewać się 1. 'mieć nadzieję, przewidywać, przypuszczać';
uważać 4. 'być zdania, sądzić, mniemać';
zdaje się komu 1. 'ktoś przypuszcza, sądzi, uważa'.

Powyższe czasowniki prezentują różny stopień pewności wyrażanego sądu. Element przypuszczenia, wahania zawiera się w znaczeniu czasowników: *liczyć*, *przypuszczać*, *spodziewać się*, *zdawać się*.

Jak pokazują powyższe przykłady i kwalifikacja słownika, analizowane tu znaczenie czasowników nie zawsze jest ich znaczeniem prymarnym.

1.4. Do czasowników nazywających proces poznawania należą też leksemy określające stan wiedzy. Odznaczają się one w tekście powieści Cz. Miłosza *Dolina Issy* największą frekwencją. Stanowią 45,3% użyć analizowanych czasowników, choć liczba leksemów relacjonujących stan wiedzy jest niewielka. Zaliczam tu predykaty czasownikowe: *orientować się*, *rozumieć*, *umieć*, *wiedzieć*, *znać* oraz frazeologiczną syntagmę: *zdawać sobie sprawę*, a także wyraz *wiadomo*, który w SDor zdefiniowany został jako: forma przysłówkowa od *wiadomy* 1. w funkcji orzecznika 'jest rzeczą znaną' (t. IX, s. 970). W nowszych opracowaniach składniowych włącza się ten wyraz do czasowników niewłaściwych¹⁶.
 Przykłady:

(28) *Że też Tomasz nie zorientował się, że psy gonią inaczej niż zwykle i że w ich głosach brzmi prośba: uważać ! uważać!* (s. 246).

¹⁶ Por. np. R. Grzegorzczkowska, *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa 1998, s. 108–109.

- (29) Rozlegają się oklaski, ale wymuszone, bo obecni *rozumieją*, że byli potrzebni tylko w okresie przygotowawczym, że postępowanie zamyka ich w ponurych czeluściach (s. 9).
- (30) Wymawiali jego nazwisko i wzruszali ramionami, *nie umiejąc* mu postawić jakichś wyraźnych zarzutów (s. 14).
- (31) I Tomasz, i dzieci z wioski wkrótce już *wiedziały*, że lepiej nie chodzić na plebanię (s. 44).
- (32) Jako środek na ukąszenia *zna się* zamawianie albo wypalanie rany rozpalonym do czerwoności żelazem, albo upić się aż do delirium, stosować te trzy środki razem zresztą najlepiej (s. 119).
- (33) *Wiadomo*, że inaczej należy odnosić się do szlachcica, Żyda i chłopca, a on tę zasadę obchodził nawet wobec strasznego Chaima (s. 14).
- (34) Równoczesność zdumienia, podrzutu strzelby, strzału i myśli: „to koził”, ale w nieprzytomności, z tą rozpaczą dokonanego, kiedy pociąga się za cyngiel, a już *zdaje się sobie sprawę*, że się chybia (s. 247).

Omawiane tu czasowniki to predykaty 2-argumentowe implikujące osobowego wykonawcę czynności mentalnej oceniającego stan wiedzy. Takiej właściwości nie ma predykat *wiadomo*. Bezosobowa forma czasownika pełniącego funkcję predykatu też uniemożliwia konotowanie konkretnego podmiotu czynności (por. zdania 30, 32 i 34).

Treść myślenia wyraża tu najczęściej zdanie zależne wprowadzane spójnikiem *że* (zob. zdania 28, 29, 31, 33 i 34), czasem fraza nominalna (zdanie 32). Czasownik *umieć* (zdanie 30) konotuje bezokolicznik jako częste uzupełnianie treści tego predykatu.

2. W powieści Miłosza niewiele jest predykatów czasownikowych określających stan pamięci. Są to leksemy: *pamiętać* i derywaty prefiksalne (por. tabela 1, poz. 24–27), *przypominać*, *wspominać* i *zapominać*, a także syntagmy frazeologiczne: *przechować pamięć*, *trwać w pamięci*, *zagubiła się pamięć*. Przykłady:

- (35) Dziadek *pamiętał*, że kiedy zabito tego niedźwiedzia, z którego została skóra, i uwędzono z niego szynki, psy poznawały mięso po zapachu, i sierść im się jeżyła (s. 93).
- (36) Jego synek, tłuściutki, za szyję go obejmował, ale za mały, ojca *nie spamięta* (s. 38).

- (37) A ryngraf należał do dziadka Artura Dilbina, który w młodości też wybrał las, to był rok 1863 (*zapamiętaj*, Tomasz: tysiąc osiemset sześćdziesiąty trzeci) (s. 63).
- (38) Potem starał się ze wszystkich sił *przypomnieć sobie*, dlaczego pociągnął za cyngiel, ale raz zdawało mu się, że na pewno z tego powodu, to znów, że z zupełnie innego (s. 39).
- (39) Wzdychała również, kiedy *wspominała* wieczory w Rydze, gdzie zbierało się dużo młodzieży, grano, śpiewano, urządzano żywe obrazy (s. 62).
- (40) Tomasz miał skończonych trzynaście lat i dokonał odkrycia: że po prawdziwej rozpaczach przychodzi zwykle prawdziwa radość i wtedy *zapomina się* o tym, jak wygląda świat, kiedy tej radości nie było (s. 248).
- (41) Pieśni, układane przez tych, co *przechowali pamięć* owych odległych zdarzeń, o powodach milczą (s. 182).
- (42) Opowiadając, nie wie się, jaki wybrać czas, terażniejszy czy przyszły, jakby to, co minęło, nie było całkowicie minione, dopóki *trwa w pamięci* pokoleń – czy tylko jednego kronikarza (s. 9).
- (43) Przodkowie Tomasza byli panami. O tym, w jaki sposób nimi zostali, *zagubiła się* pamięć (s. 12).

Czasowniki i związki frazeologiczne konstytuujące powyższe zdania tworzą 2-argumentową strukturę semantyczną w omawianej już postaci: P(x, y). Implikują one osobowego wykonawcę czynności (lub stanu) oraz treść myślenia. Treść myślenia wyraża zdanie zależne wprowadzane spójnikami *że* (zdanie 35), *jak* z korelatem zaimkowym *o tym* (zdanie 40), zaimkiem *jakie* również z korelatem *o tym* (zdanie 43) oraz spójnikiem *dlatego* łączącym zdanie pytajno-zależne (przykład 38). Czasem pozycję treści myślenia zajmuje fraza nominalna (zdania 36, 39, 41).

Omawiane czasowniki i syntagmy frazeologiczne określają różny stan pamięci¹⁷. Leksemy *pamiętać*, *zapamiętać*, a także związki *przechować w pamięci*, *trwać w pamięci* wskazują, że informacja została zapisana w pamięci. Czasowniki *zapomnieć* i fraza *zgubiła się pamięć* wskazują, że informacja, która była już w pamięci, została z niej usunięta. O proce-

¹⁷ Por. B. Bojar, *Polskie czasowniki*, op. cit., s. 41–42.

sach zachodzących w pamięci informują czasowniki *przypominać, wspominać*.

3. Czasowniki informujące o zamiarze, planowaniu odznaczają się w tekście *Doliny Issy* najmniejszą frekwencją. Są to leksemy: *decydować, zdecydować, postanowić, przewidywać, rozstrzygać, zamierzać* oraz związki frazeologiczne: *mieć zamiar, nosić się z zamiarem, powziąć zamiar*. Przykłady:

- (44) Właśnie to, że pies niczego się nie domyśla, a on, Domcio, ma w ręku wybór i on *decyduje* (s. 81).
- (45) *Zdecydowała się* [mysz], że nie ma niebezpieczeństwa, i pobiegła, w połowie liści stracił ją z oczu (s. 245).
- (46) Tak rozmyślał i *postanowił*, że jak dorośnie, założy takie państwo, które całe będzie lasem, ludzi się tam nie będzie wpuszczać, chyba tylko niektórych (s. 118).
- (47) *Postanowił sobie*, że następnego lata będzie już dostatecznie znał się na rodzinach roślin, żeby układać zielnik (s. 92).
- (48) A także ta lufa na ramieniu dodaje łażeniu uroku, na wszelki wypadek, trudno *przewidzieć*, jaka niespodzianka może się zdarzyć (s. 218).
- (49) Baltazar *przewidywał*, że Surkontowi się uda (s. 146).
- (50) Wcale niełatwo *rozstrzygnąć*: na jednej szali kładzie się swój cel najbliższy, szkołę, na drugiej zasadę i dobro biedaków z kumietyni, którzy powinni dostać ziemię z parcelacji (s. 132).
- (51) Zrywając się z rana z łóżka albo odpowiada się na wezwanie do radości, do zabawy i prac, dnia ledwo starczy, żeby wykonać, co się *zamierza*, albo nie odzywa się żadne wezwanie i wtedy nie wie się, po co i dokąd (s. 222).
- (52) Co do Heleny, to zupełnie zapomniała, że *miała* jakieś *zamiary* przenoszenia Baltazara i wprowadzania się do leśniczówki (s. 242).
- (53) Józef nigdy nie nawiedzał Surkonta, proponując mu swoje milczenie w zamian za drzewo dla szkoły, choć stwierdzone jest, że długo *nosił się* z takim *zamiarem* (s. 132).
- (54) Właśnie w tym miejscu, rozmyślając, *powziął zamiar*, żeby szukać pomocy (s. 39).

Czasowniki występujące w powyższych zdaniach, podobnie jak większość predykatów mentalnych, są 2-argumentowe implikujące oso-

bowego wykonawcę czynności i treść powziętego zamiaru. Treść ta wyrażona jest w formie zdania zależnego wprowadzanego spójnikiem *że* (zob. zdania 45, 46, 47, 49), spójnikiem *żeby* (zdanie 54), zaimkiem względnym *jaka* (zdanie 48), w formie przytoczenia (przykład 50) lub frazy nominalnej (zdanie 52).

Omawiane czasowniki zawierają element wolitywny¹⁸. Wykonawca planowanej czynności musi podjąć decyzję dotyczącą jej wykonania.

4. Do żadnej z omawianych grup czasowników nie można włączyć leksemów *marzyć*, *wierzyć*, *wyobrażać* zaliczanych przez językoznawców do czasowników mentalnych. Przykłady:

- (55) On, teraz już wtajemniczony prawie, powinien nosić buty z długą cholewą, jeżeli już nie wolno *marzyć* o butach takich jak Dionizego, pod kolana (s. 128).
- (56) *Wierzył* mimo wszystko w jakiś promień, który przebije go na wyłot i odsłoni całą prawdę, także jemu samemu (s. 138).
- (57) Nie mógł *uwierzyć*, że sklep nie ciągnie się daleko, tylko kończy się tu, gdzie podmurowana ściana z zaciekami wilgoci (s. 20).
- (58) *Wyobrażał* sobie dźwięk dzwonka, twarze wyglądające zza płotów, pobożne pochylanie głów i siebie na koźle (s. 185).

Podane w przykładach czasowniki to predykaty 2-argumentowe realizujące schemat składniowy charakterystyczny dla czasowników mentalnych; pozycję treści zajmuje zdanie zależne ze spójnikiem *że* (przykład 57), fraza nominalna w *accusativie* (zdania 56, 58), a także mająca formę *o + loc* (zdanie 55).

Tabela 3

Znaczenie czasowników myślenia

Lp.	Znaczenie	Liczba leksemów	Liczba wystąpień	%
1.	czasownik poznania	58	462	81,5
2.	czasownik pamięci	9	56	9,9
3.	czasownik planowania	6	19	3,3
4.	inne	4	30	5,3
Łącznie		73	567	100,0

¹⁸ Zob. M. Grochowski, *Charakterystyka semantyczna*, op. cit., s. 83–116.

Przedstawiona w opracowaniu analiza czasownikowych predykatów mentalnych w *Dolinie Issy* Cz. Miłosza wskazuje na bogactwo i różnorodność leksemów nazywających procesy myślowe. Zdecydowana większość analizowanych czasowników to predykaty poznania. Znacznie mniejszą frekwencją odznaczają się tu czasowniki pamięci i planowania. Liczbowo przedstawia to tabela 3.

Badacze twórczości Cz. Miłosza zwracali uwagę na cechy kresowe polszczyzny jego utworów, zwłaszcza *Doliny Issy*. Podkreślali zróżnicowanie społeczne mowy mieszkańców wsi i szlachty. Zróżnicowania tego nie obserwuje się w słownictwie nazywającym procesy myślowe, procesy te relacjonuje bowiem sam narrator.

THE MEANING AND SYNTAX OF MENTAL VERB PREDICATES IN THE ISSA VALLEY BY CZESLAW MIŁOZ

Summary

The author discusses the ways concepts are expressed in Czesław Miłosz's novel *Issa Valley*, analyzing formal and semantic features of mental verb predicates and phraseological connotations functioning as such predicates in contexts. She emphasizes the lack of border features and social differences between the nobility and villagers speech in the lexis defining thinking processes.